

Paběrky o českých kamnech.

Mohl bych slušně poeticky začít o tom, jak nastal nevlídný, podzimní čas, jak déšť do oken šlehá nebo jak mrzne a jak za takové chvíle je milo u kamen, v nichž oheň vesele praská atd. — nebo bych se mohl doložit výrokem toho jistě největšího a nejvyválnějšího pecivála, že: „Jísti a pítí jest půl života, za kamny se váletí celý —“

Než nechci vykládati o příjemnostech kamen, aniž o tom uvažovati, jak prý také působí na povahu národův, jaký rozdíl mezi severany u kamen mnoho a dlouho sedajícími a mezi čilými obyvateli jihu, kterým více sluníčko topí. Toliko několik paběrkův k historii kamen u nás v Čechách budiž uvedeno.

To ponecháme učencům, jsou-li „kamna“ původní, naše jméno, příbuzné sanskritskému „as-manta“ (ohniště) a litevskému „akmū“ nebo vypůjčené z řeckého „káminos“, jako zajisté je náš komín. Ale prvotní kamna se zajisté z kamenů stavěla a tu bychom a také dle toho, co z historie jejich bude uvedeno, mohli spíše hájiti, že jméno jejich jest původní.

Španělský žid Brahim Ibn-Jakub procestoval ve druhé polovici desátého století za panování českého knížete Boleslava II. Čechy, kraje polabské i Polsko, nad to pak sebral drahně zpráv o sousedních národech. Zprávy tyto nanejdříve zajímavé a důležité obsaženy jsou ve spisu učeného Araba Al-Bekriho a odtud vyjímáme dle článku páně Jirečkova:

„Slované nemají lázni, ale stavějí si dům ode dřeva a ucpou spáry jeho nějakou látkou — —. Potom udělají ohnisko od kamene v jednom koutě (toho domu) a nahoře proti ohnisku otevrou okno k vypouštění kouře. Když se ono (ohnisko) rozpálí do žhava, tu zakryjí to okno a uzavírají dvěře domu toho — — a v něm jsou stoudve na vodu, i polévají tou vodou žhavé ohnisko, i z toho se zdvihaají páry. Dům ten nazývají „al-atbba“.

Z popisu toho není to „ohnisko od kamene“ dosti zřejmo, ale že to není obyčejné, primitivní ohnisko, nýbrž zajisté druh kamen, vysvítá také z toho jména „al-atbba“, jež překladatel spisu Al Bekriho do ruštiny, Kunik, vykládá starým „istaba“.

Istaba, istopka, naše jistba, jizba, vyskytuje se ve všech slovanských jazycích, jakož i v litevštině (stuba, istuba, a znamená tolik jako romanské stufa, estufa, kamna, lázeň.

O pecích, z nichž kamna asi svůj původ vzala,*) máme ovšem určitější zprávy a to domácí. Historickou stala se ona ohromná pec paní abatyše u sv. Jiří na Hradčanech, kterážto pec o sobě stojíc, překážela, když za Břetislava I. přestavována zeď hradu pražského vůbec a také u kláštera sv. Jiří. Syn Břetislavův, kněžic Spitihněv, když si nikdo netroufal

*) Podnes ještě nemají moravští kopaničáři žádných kamen ve svých světnicích, nýbrž toliko pec, jež jizbu zahřívá. Podobně leckdes na Slovensku mají toliko pec a ne kamna.

pec paní abatyše rozbořiti, přiložil sám ruku a „kázal ji s velkým chechtotem shoditi do potoka Brusnice řka: „Dnes paní abatyše neokusí teplých koláčů.“ A tu, jak Kosmas vypravuje, paní abatyše principi zle vyčinila, vytýkajíc mu jeho „hrdinství“ — citáty z klassiků. Byly to však asi divné citáty, na něž knězic nezapomněl ani pak, když se stal knížetem, a tu, „než vešel do kostela sv. Jiří, abatyši vyhnal, vzkázav jí tak: Nyní spíše sluší se, aby řákovstvo zpívalo zpěvy a zvonilo na zvony, když se abatyše ven a ze země vyhazuje, nežli když byla pec její shozena“.

Ještě o jedné události Kosmas vypravuje, která se začala u pece nebo u kamen (fornax), jenže událost ta je žalostná a měla v zápětí strašlivé krveproliti. Známo, jak kníže Svatopluk pojal zášť proti Vršovcům a jak „ukrutnými sliby a přísahou se zavázal, že celé to pokolení jako svítelnici mečem zhasí“. Počátek toho se stal r. 1108 na hradě Vratislavi (u nynějšího Vysokého Mýta) s Vršovcem Mutinou.

„Ale když vešli do hradu Vratislavě“ — Kosmas vypravuje — „druhého dne nejčasněji ráno svolal (Svatopluk) všecky přední muže ve hromadu; a když se sešli do jednoho, jako lev ze své klece vypuštěný na jeviště stojí řva — — tak Svatopluk vstoupiv do jistby, posadil se uprostřed na podzídku kamen, víc než kamna sedmkrát ohněm podpálená, zlobou rozpálen — — takto otevřel ústa hněvivá — —“

U národů severských užíváno kamen mnohem dříve nežli v Německu. V Norsku je prý zavedl král Olaf III. († 1093). U nás poměrně záhy kamna stavěna, třeba že ne všeobecně. Tak už v divadelní

hře „Mastičkáři“, ne-li z konce 13. stol., jistě však z první polovice 14. stol., čteme:

— — předivné bieše děfátko — —
a když na kamna vsedieše
tehdy vidieše,
co se prostřed jistby dějieše — —

A bajka „O lišce a džbánu“ také ze 14. století vypravuje:

— a když se v niejstěji vtoči
ihned v kamnách čbána zoči —

„Niejstěj“ podnes v některých krajinách u nás se říká (n'stěj) a značí tu část kamen, kdež oheň hoří (pec).

Těmito citáty budiž doplněno to, co prof. Sedláček ve svých znamenitých „Hradech“ (III. 205) praví, že u nás první kamna jsou z r. 1420, o nichž čteme v seznáních svědků v deskách dvorských, vydaných v Palackého Archivu Českém.

Svědčí Matěj, richtář z Vsesulova, osmdesátiletý (1456): „A když prodal (p. Jíra z Krakovce) Krakovec panu Hendrichovi, tu sem byl také, a to se dalo u veliké světnici: p. Jíra seděl na stoličce, a p. Hendrich stál u kamen.“

Zvláštních kamnářů, aspoň počátkem 15. století, nebylo. V seznamu totiž řemesel (143), jak je uvádí „Historie Trojanská“, tobolečníci od měšečníků, ševci od ptáků (přístipkářů), rozlišují se, a také kabátníci, hacníci (hotovitelé nohavic), ale ne hrnčíři od kamnářů. Těchto ani v seznamu není. Patrně byli hrnčíři zároveň kamnáři, jak to namnoze ještě podnes, a jak to o dotčené době také Tomek ve svém Dějepis města Prahy uvádí.

Ostatně nejlepšími svědky z té doby jsou kachle tu a tam v našich musejních a archeologických sbírkách a kachle ze 14. a 15. století, nalezené v Lošticích u Mohelnice na Moravě, kdež už za pradávna byly dílny hrnčířské, i kachle nalezené na hradech Žebráku, Točniku, Valdeku.

V 16. století stalo se užívání kamen v domácnosti obecným a stavěna druhdy kamna velice nákladná a krásná, zvláště v zámcích, klášterích a radních síních. Renaissance i tu zavládla. Z tohoto věku a následujících se nám nejvíce zachovalo. Zvláště zajímavý jsou nálezy Kutnohorské. *)

Mnohá z těchto kamen vynikala svými rozměry tak, že celá polena se do nich přikládala, ovšem ne ve světnici. Ve všech se z venčí topilo, z chodby, v kuchyni, pod komínem, a poněvadž neměla ploten, vařilo se v nich, v jejich nístěji či peci.

To trvalo, jmenovitě na venkově, až do konce polovice devatenáctého století, leckdes až přes ni. Kuchařky a hospodyně měly s takovým vařením ovšem nejednu nesnáz a dost zkusily, když těžké hrnce stavěly do nístěje (pece), do ohně. Činily tak dlouhými vidlicemi (rasoškami), které, jak hrnce do hloubi nístěje, do plamenů strkaly, opíraly o váleček „voziček“ na kraji nístěje postavený.

Takové topení bývalo na venkově. V městech však leckde již počátkem devatenáctého století zaváděna nová kamna, v nichž se zatápělo v pokoji a ne venku. Ale ne bez odporu zaváděna. Libá navyklost bránila se pokroku i pohodlí.

„Před několika lety zaobýčejnily se také do Čech“, čteme ve „Vlastenském Zvěstovateli“ z r. 1823.

*) Obšírněji o nich jedná prof. Koula ve svém pojednání: Příspěvky k historii hrnčářství v Čechách. V Praze 1888.

„kamna ty, sem tam jmenované švédské, německy: Zugofen. Náchylnost k novotám vítala je — — — Jejich pohodlnost nemohla se dost vynachválit: neboť člověk ani nemusí z pokoje, může si zatopit —“

Tak novotáři velebili; ale „pravý znalec ohně, tepla, přírody a rozumný hospodář nesmejší tak —“ polemisuje neznámý odpůrce a na celou stranu a na víc uvádí důvodů proti novým kamnům.

„Že vítr fučí skrz kamna, žere oheň a vyfukuje teplo,“ že v nových kamnech shoří o třetí díl dříví více. „Krom toho jest také v nich tak nebezpečno, že člověk málo zapomena, šat připálí“, a dále, „že teplo z nich „rychle nabyto, rychle pozbyto“, že „dělají roztržitost v práci“, aby si „člověk místo práce neustále s takovými kamny jen hrál“, a sumou, ať uvedeme konec té filipiky:

„Jakéž chvály tedy zasluhují kamna, jenž o mnoho dražší samy potřebují více dříví a dražší jeho přípravy, dávají náhlé, krátké, nepohodlné teplo, snadno se samy pukají, sežirají oheň, dělají kouř a nečistotu, neřád, outraty, nebezpečenství, potřebují neustálou bedlivost a omeškávání?!“ —

Tak psal věrný obhájce „pohodlného tepla“, jakého užil, když „do hrnečných, volných kamen z kuchyně mu přiložili „svalovité poleno“. Nemusil se meškati, mohl večer noční čepici spokojeně na hlavu natáhnout a v příjemném teple vlézt do postele v tom blahém vědomí, že to „svalovité poleno mírně hoří a potrvá“, že z něho uhlí až do rána dočká, zvláště „když pec (nístěj) z kuchyně zavřeli“.

Co by říkal nyní kotlíkům s černicím uhlím? A co pokojům vytápěným bez kamen?